

Edward H. Carr

En historisk vändpunkt: Marx, Lenin, Stalin

Edward H. Carr, professor i historia, har en rik produktion av böcker i 1900-talets europeiska historia bakom sig, bl.a. den flera volymer omfattande historien om bolsjevikernas Ryssland¹. I följande text, som 1967 presenterades på en konferens om den ryska revolutionen vid Harvard-universitet, belyser Carr den ryska revolutionen utifrån perspektivet av Marx' uppfattning om den mänskliga historien, hans idé om ständiga framsteg och tro på en mening i historien i förening med en tro på revolutionen som "historiens lokomotiv". Detta jämförs med revolutionsbegreppet vidareutveckling hos bolsjevikerna.

* * *

När vi bedömer den historiska betydelsen av ryska revolutionen, ser vi en växelverkan mellan en marxistisk eller för-marxistisk revolutionär tradition och en ny-marxistisk eller efter-marxistisk revolutionär omgivning. En sak som inte hade ändrats — eller som snarare i hög grad hade intensifierats — var betoningen på produktiviteten. Marx ... hade i grund och botten rätt när han såg nyckeln till framtiden i händerna på industriarbetaren och betraktade den enskilde jordbrukaren som en föråldrad produktionsenhet. Den ryska revolutionen fastställde för första gången uttryckligen ökad produktion som målet och identifierade det med socialism: Lenins yttrande om att socialism betydde elektrifiering plus sovjetmakt var den första primitiva formuleringen av denna tanke. Det upprepades om och om igen av Lenin och andra bolsjeviker, att kriteriet på socialism var att den kunde organisera produktionen effektivare än kapitalismen ... Framgången med Sovjets kampanj för industrialisering, som på 30 år förde SSSR [Sovjetunionen] från en utgångspunkt med en halvt analfabetisk befolkning av primitiva bönder till en position som det andra industrilandet i världen och det främsta i en del av den mest avancerade teknologin, är kanske den betydelsefullaste av alla den ryska revolutionens insatser. Och inte heller kan denna insats mätas i rent materiella termer. På en tidsrymd av ett halvt århundrade har en nästan 60-procentig stadsbefolkning ersatt en mer än 80-procentig landsbygdsbefolkning; en hög standard på allmänutbildningen har ersatt en så gott som fullständig analfabetism; en social service har byggts upp; och i jordbruket, som förblivit ekonomins styvbarn — eller problembarn — har traktorn ersatt träplogen som det typiska odlingsredskapet. Det skulle vara fel att förringa eller överse med de lidanden och fasor som tillfogades stora delar av den ryska befolkningen under förvandlingsprocessen ... Men ... det skulle vara fåfängt att förneka att människornas välbefinnande och människornas möjligheter är oändligt mycket större i Ryssland idag än de var för femtio år sedan ...

Den värld i vilken SSSR började industrialisera var emellertid helt annorlunda än Marx' värld. Det var inte bara tekniken som hade gått framåt. Människans inställning till naturen och uppfattning om sin plats i den ekonomiska processen hade också radikalt förändrats. Den nymarxistiska världen var en självmedveten värld. Den ryska revolutionen var den första stora revolutionen i historien som var noggrant planerad och genomförd ... Den ryska revolutionen var ... en intellektuell revolution, ... som försökte inte bara göra revolutionen utan också att analysera och förbereda de betingelser under vilka den kunde genomföras. Det är detta element av självmedvetande som ger den ryska revolutionen en särskild plats i modern historia.

Förändringens karaktär kan analyseras genom att påvisa skillnaderna mellan Marx och Lenin, och

¹ Se [Revolutionerna 1905 och 1917](#), som är ett utdrag (kapitel 3 och 4) ur del 1 av Carrs *Ryska revolutionen 1917-1923*.

övergången från marxism till leninism. Fast nästan allting Lenin skrev kan stödjas av citat från Marx, så var skillnaderna dem emellan djupa och betydelsefulla. Skillnaderna förklaras ibland bero på överförandet av marxismen till rysk jord: leninism är marxism anpassad efter ryska behov och förhållanden. Det ligger mycken sanning i denna uppfattning. Men det är mera fruktbart att se skillnaderna som produkter av en skillnad i tiden: leninism är marxism för en tid som inte längre har objektiva och obevekliga ekonomiska lagar utan ett medvetet reglerande av ekonomiska och sociala processer för önskade syften.

Det ökade medvetandet börjar inom det ekonomiska området. Så länge den enskilde producenten och småföretagaren dominerade, tycktes ingen kontrollera ekonomin som helhet, och illusionen om opersonliga lagar och processer bevarades. Marx' världsbild var fast grundad i det förgångna. Han lärde sig av Adam Smith, att de enskilda företagarna och kapitalägarna var de förmåsta produktionskrafterna i det borgerliga samhället; och han följde Adam Smith och Hegel i tron på att enskildas handlande i eget intresse i kraft av objektiva lagar — motsvarigheten till ”den dolda handen” eller ”förnuftets skicklighet” — ledde till resultat som var oberoende av deras vilja och syften.

Trots att Marx förkastade den av Försynen bestämda intressenas harmoni, trodde han att den slutliga harmonin skulle bli resultatet av de enskilda individernas ekonomiskt motiverade handlingar: detta fritog honom från varje överlagd planering för framtiden. Alla ekonomiska tänkare från Adam Smith till Karl Marx trodde på objektiva ekonomiska lagar och på giltigheten i de förutsägelser som kunde härledas från dem. Detta var den egentliga innebörden i den ”klassiska ekonomin”. Förändringen kom när de tekniska framstegen gav upphov till kapitalism i stor skala.. ... Ekonomin hade blivit ett instrument — en fråga inte så mycket om vetenskaplig förutsägelse som om medvetet manipulerande ... Det gick inte längre att tro på en värld som styrdes av objektiva ekonomiska lagar. Den dolda hand som drog i strängarna doldes nätt och jämt av de stora bolagens silkeshandske

Den första mer eller mindre fullständigt planerade nationella ekonomin i modern tid var den tyska ekonomin mitt under första världskriget, med de brittiska och franska ekonomierna inte långt efter. När revolutionen segrade i Ryssland, byggde planeringstanken både på socialismens bud och den tyska krigsekonomin exempel ... Om man vill uppskatta den historiska betydelsen av den ryska revolutionen uttryckt i det inflytande den utövat, så är produktivitet, industrialisering och planering nyckelord.

Övergången från ekonomisk laissez-faire-politik till ekonomisk styrning ... från spontanitet till planering, från omedvetet till medvetet hade motsvarande återverkningar på socialpolitiken. *Kommunistiska manifestet* hade anklagat bourgeoisien för ”ohöjld, skamlös, direkt, brutal exploatering” av arbetaren. Men så länge fattigdomen eller de eländiga bostadsförhållandena eller arbetslösheten kunde tillskrivas verkningarna av objektiva ekonomiska lagar, så lugnades samvetena med argumentet att allt som gjordes för att bota dessa missförhållanden gjordes mot de ekonomiska lagarna och därför i det långa loppet endast skulle göra saker och ting värre. Men när man en gång började se allt som hände inom ekonomin som resultatet av ett överlagt mänskligt beslut, och därför möjligt att undvika, blev argumentet för ett direkt ingripande ovedersägligt ... Begreppet exploatering fick en ny dimension. För Marx var exploatering inte ett tillfälligt missbruk som enstaka individer gjorde sig skyldiga till, utan en grundläggande egenskap hos det kapitalistiska systemet, outrotlig så länge systemet varade. Exploatering blev nu en förbrytelse som kunde förhindras eller lindras genom hjälpsamt åtgärder . . . Den ryska revolutionen 1917 var den första revolution i historien som företogs för att åstadkomma social rättvisa genom ekonomiska kontroller organiserade genom politisk handling.

Detta hävdande av behovet av politiska ingripanden för att styra och kontrollera ekonomin, beroende på teknikens och den ekonomiska organiseringens framsteg, återspeglas i en tyngdpunktsförskjutning i den marxistiska doktrinen. Marx' artonhundratatalstro på ekonomins företrädare framför politiken hade efter hans död modifierats försiktigt av Engels' berömda anmärkningar om den ömsesidiga växelverkan mellan bas och överbyggnad. Förändringen passade utmärkt in i de ryska förhållandena ... Den ryska revolutionen var en politisk revolution i ett ekonomiskt omoget land. Lenin påpekade, ... i maj 1918, att den ena hälften av socialismen — den politiska hälften — hade förverkligats i Ryssland, den andra hälften — planhushållning — i Tyskland. Politiska åtgärder, proletarietets diktatur, var nödvändiga för att befordra ett ekonomiskt resultat, uppbyggandet av en socialistisk ekonomi. Antagandet att sedan väl den politiska revolutionen triumferat, så skulle de ekonomiska följderna komma av sig själva, visade sig emellertid felaktigt. Efter den politiska episoden med krigskommunism, betydde införandet av NEP 1921 ett delvis återinsättande av de ekonomiska krafterna; och genom hela 1920-talet fortfor striden mellan marknadsprincipen som den ledande kraften i ekonomin och planeringsprincipen. I teorin accepterade alla antagandet att det var bättre att uppnå det socialistiska målet genom ekonomiska än genom administrativa åtgärder. I praktiken visade sig marknadskrafterna inte kunna bära påfrestningen med en intensiv industrialisering, 1929 hade de fullständigt brutit samman ...

Klyvningen mellan ekonomi och politik som var så karakteristisk för det västerländska artonhundrataltänkandet återspeglades i den välbekanta frågan om samhället kontra staten ... Genom hela artonhundratalet fortsatte dispyten om det önskvärda och det praktiskt möjliga förhållandet mellan samhälle och stat, men man diskuterade inte om det verkligen fanns någon skillnad. Särskilt i den engelsktalande världen blev motsättningen mellan samhälle och stat, och det naturliga företrädet för samhället, en grundläggande kategori i det politiska tänkandet. Men Marx delade till fullo samma åsikt: ”Endast politisk vidskepelse (skrev han i ”Den heliga familjen”) antar idag att det sociala livet måste hållas samman av staten, när det i verkligheten är staten som hålls samman av det sociala livet.” ...

I SSSR representerade också den marxistiska traditionen en djupt rotad fientlighet mot staten, uttryckt i Lenins *Staten och revolutionen* och i allmänt förekommande fördömande av ”byråkratismen”. Men här förstärktes den världsomspännande tendensen till stärkande av statens och dess ämbetsmäns roll ytterligare av den ryska traditionen med envælde, och i en tid då staten överallt utsträckte sina funktioner och sin myndighet kämpade byråkratins kritiker en hopplös kamp. Vad som händer överallt idag är inte så mycket förfäktandet av statens företrädare, som en reaktion mot artonhundratalets hävdande av samhällets företrädare, utan ett gradvis utplånande av skillnaden mellan dem. Staten blir övervägande social och ekonomisk till sin karaktär. Samhället identifierar sig med statsmakten. Skiljelinjen mellan ekonomi och politik som var det karakteristiska draget hos det borgerliga samhället upphör att existera. Dessa förändringar illustreras slående genom det sätt på vilket det sovjetiska tänkandet och den sovjetiska praktiken har vänt sig från den marxistiska attityden till staten.

Här kommer vi till Lenins klaraste vidareutveckling av den revolutionära teorin och praktiken — ersättandet av klassen med partiet som drivkraften i en revolution. Lenin fann sig åter i verbal överensstämmelse med åtminstone den tidigare Marx. *Kommunistiska manifestet* förutsåg ”organiseringen av proletärerna i en klass, och följaktligen i ett politiskt parti”; och Lenin talade naturligtvis alltid om klassen vars spjutspets eller förtrupp partiet var. Men tyngdpunktsförändringen markerades av och hängde samman med skiftet från de objektiva ekonomiska lagarnas värld till en värld av politiska ingripanden avsedda att omstöpa och förändra ekonomin. En klass var en lös ekonomisk grupp utan någon klar definition, någon klar organisation eller något klart program. Ett parti var en hårt sammanknuten politisk organisation kännetecknad av ett gemensamt,

medvetet syfte.

Både för Marx och för moderna sociologer är klassen ett obestämbart begrepp. För Marx var en klass en ekonomisk och social grupp som hölls samman av ett gemensamt förhållande till produktionsmedlen. Den existerade inte legalt och hade inga institutioner. Dess samfälliga verksamhet var det omedvetna resultatet av otaliga spontana aktioner av enskilda individer som förfäktade sina speciella intressen ... Denna syn på klassen passade samman med *laissez faire*-uppfattningen om det ekonomiska handlandet och tänkandet och om den skarpa klyvningen mellan samhälle och stat ... Den enda klass som verkligen får liv i Marx' skrifter är bourgeoisien; nästan allting han skrivit om klassfrågan i allmänhet hänför sig, medvetet eller omedvetet, till bourgeoisien i synnerhet. Proletariatet som klass tänkte sig Marx efter samma modell. Allt mer och mer outhärdliga ekonomiska villkor skulle driva arbetarna till att gripa till handling för att försvara sina intressen. Världens arbetare skulle spontant förena sig; och denna samfälliga aktion skulle leda till att bourgeoisien störtades och till proletariatets diktatur. Marx förklarade att detta inte innebar medvetet planerade aktioner ...

Marx visste mycket väl att endast en liten del av proletariatet ännu var klassmedveten; och han erkände förekomsten av ett trasproletariat, en oorganiserad och opålitlig massa av de lägst stående arbetarna. Vid andra änden av skalan lade Engels märke till uppkomsten av vad han kallade en "borgerlig arbetarklass" i England, ett skikt arbetare som visade tecken på att göra gemensam sak med kapitalisterna . . . Man antog att tiden skulle rätta till sådana anomalier, och att arbetarna när tiden var inne skulle spela sin historiska roll, liksom bourgeoisien före dem, som en enad klass. Motsägelserna inom det kapitalistiska systemet och den nöd det framkallade skulle beröva det dess progressiva och expansiva egenskaper och framkalla en revolt hos ett allt mera talrikt och allt mera utarmat proletariat. Detta skulle bli i den sista revolutionen, som skulle störta den härskande klassen, bourgeoisien, och införa det klasslösa samhället.

När Lenin överblickade scenen — och särskilt den ryska scenen — vid sekelskiftet, var utsikterna mörka ... Lenin satte igång att skapa ett parti som skulle egga de ryska arbetarna till handling: och i och med förhållandena i Ryssland blev partiets arbete på rysk jord med nödvändighet hemligt och konspiratoriskt. Dessa förberedelser föreföll inte på något sätt innebära ett avsteg från den marxistiska traditionen eller från de modeller som skapats av de stora socialdemokratiska partierna i västerlandet; de var helt enkelt ytterligare ett desperat ryskt försök att "hinna ifatt" västerlandet. ... Krigsutbrottet 1914 tilldelade det artonhundredatalsmässiga kapitalistiska systemet ett avgörande och länge väntat slag och såg arbetarna i de högst utvecklade länderna samlas till dess försvar i sina respektive länders uniformer; denna otroliga händelses chockverkan på Lenin är välbekant. Revolutionen 1917 förde till makten den första regering som bekände sig till marxismen och som försvor sig åt störtandet av kapitalismen; och detta hände i ett ekonomiskt efterblivet land med ett litet, utvecklade och relativt oorganiserat proletariat. Denna omkastning av den väntade ordningsföljden i händelseförloppet ställde bolsjevikerna inför uppgiften att vidmakthålla och försvara den segerrika ryska revolutionen i en fientlig omgivning med bedrägligt otillräckliga resurser, mänskliga och materiella, till sitt förfogande.

Denna kris väckte ett gensvar som redan var välbekant i den ryska revolutionshistorien ... Lenins *Vad bör göras?*, publicerad 1902, var en argumentation för ett parti av professionella revolutionärer under intellektuell ledning som skulle verka som en spjutspets för den proletära revolutionen; och i en berömd polemik två år senare anklagade Trotskij bolsjevikpartiet för att försöka "att sätta sig själv i arbetarklassens ställe". När den revolutionära regimens överlevande råkade i fara genom proletariatets kvantitativa och kvalitativa otillräcklighet, steg därför partiet, lett och organiserat huvudsakligen av intellektuella, fram och fyllde tomrummet. Den ryska revolutionen

genomfördes och räddades inte av en klass, utan av ett parti som förklarade sig vara ombud och förtrupp för en klass. Det var en lösning som överensstämde med den ryska revolutionära traditionen. Men, vad som var viktigare, det var en lösning som angav den sträcka som hade tillryggalagts sedan Marx' dagar. Den tillhörde en tid i vilken man föreställde sig effektiv styrka inte längre som produkten av en massa enskilda individers spontana aktioner, utan som resultatet av medveten politisk planläggning ...

Marx tillskrev Blanqui, och förkastade som kättersk, en tro på det revolutionära maktövertagandet genom en disciplinerad minoritet. Lenins uppfattning om partiet som klassens förtrupp innehöll *elitistiska* element som var främmande för Marx' skrifter och var produkten av en tid då politiska skribenter mer och mer vände uppmärksamheten mot problemen med eliterna. Partiet skulle leda och inspirera arbetarmassorna; dess eget medlemstal skulle förbli litet och utvalt. Det skulle emellertid vara ett misstag att tro att Lenin betraktade revolutionen som en minoritets verk. Uppgiften att leda massorna var inte, om den uppfattas korrekt, en uppgift att indoktrinera eller att skapa ett medvetande som inte fanns, utan att uppväcka ett latent medvetande; och detta massornas latent medvetande var ett väsentligt villkor för revolution. Sin fullständigaste redogörelse för vad som skapade en revolutionär situation gav han i sin pamflett *Vänsterradikalismen — kommunismens barnsjukdom ...* från 1920:

Endast när de "lägre skikten" *inte ville finna sig i det gamla*, och de 'högsta skikten' *inte kan fortsätta på det gamla sättet*, endast då kan revolutionen triumfera. Med andra ord kan denna sanning uttryckas på följande sätt: en revolution är omöjlig utan en allmän nationell kris som berör både de exploaterade och exploatörerna ...

Marx trodde, liksom Adam Smith och Hegel, att individerna fogade sig efter, och var verktyg eller offer för, objektiva sociala och ekonomiska lagar, om vilka de icke desto mindre var omedvetna ... Dessa uppfattningar, som inte överensstämde med verkligheten, var vad Marx kallade för "ideologi" ... Marx identifierade, i Hegels efterföljd, den historiska processen med det växande medvetandet, och det växande medvetandet med den växande friheten. Sålunda skulle den slutliga revolutionen, som leder till den marxistiska utopin med ett klasslöst samhälle, också betyda slutet på klyftan mellan verklighet och ideologi och förverkligandet av sann frihet och sant medvetande ...

Medan Lenin betonade behovet av att undervisa och påverka massorna, fortsatte han att tro på undervisning genom förnuftig övertalning eller genom att hänvisa till erfarenhetens styrka ... Lenin betraktade övertalning eller indoktrinering som en förnuftig process i den meningen att den försökte inplantera en förnuftig övertygelse hos dem som den riktade sig till. Stalin betraktade den som en förnuftig process endast i den meningen att den planerades och genomfördes av en förnuftig elit. Dess syfte var att förmå ett stort antal människor att uppföra sig på ett önskat sätt. Hur man skulle uppnå detta mål var ett tekniskt problem, som var föremål för rationella studier. Men de effektivaste sätten man använde sig av för att uppnå dessa mål vädjade inte alltid, eller inte ofta, till förnuftet ...

Problemet har ytterligare komplicerats genom revolutionens förlopp efter 1917. Hade den ryska revolutionen snabbt följts — som bolsjevikerna först hoppades — av revolutioner i Västeuropa, skulle det faktum att den kom först inte ha blivit mer än en kronologisk engångsföreteelse i det totala schemat. Men när revolutionens sak, efter att ha visat sig ofruktbar i västerlandet, frodades i Asiens bördiga jord, förändrades radikalt betydelsen av allt det som skulle komma. Innebörden av förändringen var mycket mer än en geografisk förflyttning. Den marxistiska revolutionen nådde folken i Asien och Afrika i sin leninistiska inkarnation. Industrialiseringen måste i dessa länder genomföras under förhållanden som står mycket närmre erfarenheterna i Sovjetunionen än

dem som Marx föreställt sig. Ännu mera betydelsefullt var svagheten hos, eller ibland den totala frånvaron av, en bourgeoisie eller några som helst kännetecken på ett borgerligt samhälle. I dessa länder hade den borgerliga revolutionen, som fortfarande var oavslutad i Ryssland 1917, inte ens börjat. Här upprepades det ryska problemet i extrem form och det kunde bemötas endast med den leninistiska lösningen med en liten intellektuell elit som åtog sig ledarskapet för revolutionen. ... De lokala förhållandena gjorde marxismen tillämpbar endast i sin leninistiska omdaning. Frånvaron av en bourgeoisie och av en etablerad borgerlig tradition betydde förkastande, i praktiken om inte i teorin, av en borgerlig liberal demokrati och ett återvändande till rousseauanska eller jakobinska föreställningar om demokrati ...

Den ryska revolutionen har utlöst en revolutionär rörelse som innebär uppror mot den artonhundratalsmässiga kapitalistiska ordningen, i vilken utmaningen är riktad inte mot dess exploatering av industriarbetarna i de utvecklade länderna, utan mot dess exploatering av efterblivna kolonialfolk. Det föll aldrig Lenin in, och det har aldrig erkänts senare, att en revolution under dessa auspicer, trots att den kan vara riktad mot kapitalismen och ha mål som kan beskrivas som socialistiska, har förflyttat sig långt från de marxistiska premisserna. Den efter-leninistiska omorienteringen av den socialistiska revolutionen längs ny-marxistiska eller icke-marxistiska linjer innebär att det slutliga krossandet av kapitalismen skulle bli ett verk inte av dess proletära offer i de utvecklade länderna (vilka på något sätt hade blivit dess allierade), utan av dess koloniala offer i de underutvecklade länderna, och att det skulle bli ett verk inte av en ekonomisk klass, utan av en politisk rörelse. Den franska revolutionens era slutade 1917, och en ny revolutionär epok inleddes. ... Så länge människan är intresserad av att utforska sitt förflutna, så länge kommer ingen att betvivla att den ryska revolutionen är en av de stora vändpunkterna i historien.

Lästips – se även:

[Ryska revolutionen och Västeuropa - en intervju](#) med Carr

Isaac Deutscher: [E H Carr som den bolsjevikiska regimens historiker](#)

Eric Hobsbawm: [Kan vi skriva ryska revolutionens historia?](#)